

- Тут я буду жити!

2. Назвіть головних героїв казки. Складіть казку на новий лад.

Цікаві завдання. Мовні ігри

Гра «Навпаки»

Доберіть до поданих слів слова з протилежним значенням.

Голосно - ..., глибокий - ..., гнилий - ..., густий - ..., гладкий - ..., голодний - ..., зимовий - ..., далекий - ..., темний - ..., сумний - ..., солодкий - ...

Гра «Допоможи»

Читання скоромовки з пропущеними буквами.

Б...сий хлоп...ць сін... кос...ть,

Р...са рос...ть н...ги бос... .

Отже, вміння застосовувати вчителем організаційні форми на уроках української мови у класах з малою наповнюваністю учнів сприяє створенню позитивної мотивації діяльності учня на уроці, формуванню навичок самоперевірки і контролю, набувати досвіду спілкування в різних ситуаціях, досягати поставленої мети.

1. Мелешко В.В. Особливості навчання учнів 3 класу в складі класу-комплекту Навчання і виховання учнів 3 класу: Методичний посібник для вчителів / Упор. О.Я.Савченко – К.: Видавництво «Початкова школа», 2004. – 512 с.

2. Мелешко В.В. Самостійна робота в класах з малою чисельністю учнів // Початкова школа. – 2006. - № 5. – С. 43-45.

3. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах: Посібник для вчителя. – К.: “Магістр-S”, 1997. – 256 с.

4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Генеза, 1999. – 368 с.

This article deals with actuality of the usage of differential approach on the lesson of Ukrainian in ungraded classes. The tasks for individual, pair and grouped forms of work are proposed.

УДК 81'373.2

Роксолана Яцків (Дрогобич)

ОСОБОВІ ВЛАСНІ ІМЕНА: ПОХОДЖЕННЯ ТА ПРАВОПИС

У статті розглянуто особові власні імена українців, проаналізовано типові помилки при їх вживанні, вказано на шляхи попередження та усунення таких помилок.

Ключові слова: особові власні імена, апелятив, слов'янські автохтонні власні назви.

Антропоніми, або власні особові назви, є помітною частиною лексичного складу мови. Вони завжди перебували в тісних зв'язках з апелятивним словником та топонімічною лексикою народу, живилися їх засобами, активно реагуючи на різні суспільні зміни. Тому антропоніми містять інформацію, яка має важливе значення як для історії мови, так і для історії її носія.

Праслов'янська мова мала той же тип називання осіб, що й індійська, іранська, балтійська, германська, кельтська, фракійська та грецька, тобто однойменну систему, в якій особу позначувано самим лише іменем [8, 26]. У морфологічному відношенні праслов'янські імена охоплювали три типи назв: а) складні, тобто двоосновні, б) похідні від них усічено-суфіксальні, в) прості апелятивні.

Такі ж імена були поширеними і в давньоукраїнській мові. Проте відомо, що на становлення і розвиток кожного національного антропонімікону мають значний вплив не тільки суто мовні фактори, а й екстралінгвальні чинники. І це зрозуміло, оскільки антропоніми існують у суспільстві і для суспільства. Суспільство невмолимо диктує їх вибір. В українській антропонімії у різні періоди її історії, по-різному віддзеркалювалася суспільна свідомість людей, відбувалися зміни в соціальній структурі суспільства.

У язичницькій Русі вибір імені людини визначався звичаєвим правом. Звичаєве право давало можливість батькам чи жрецям добирати ім'я дитині залежно від порядку, часу та обставини її народження [1, 5]. Так, третій у сім'ї дитині могли дати ім'я *Третяк*, шостий – *Шестак*, сьомий – *Семак* тощо. Дівчинка, що з'явилася на світ узимку, могла дістати ім'я *Зима*, а та, що народилася весною, – *Весна*. Хлопчика, що забарився з появою на світ, могли назвати *Пізняком*.

Через ім'я наші пращури висловлювали своє ставлення до нового члена сім'ї. Дитині, народження якої з нетерпінням очікували, давали ім'я *Бажан*, *Ждан*, *Жадан*, *Милога*, *Кохан*. Дітей, поява яких була небажаною, називали *Нелюб*, *Неждан*, *Нерада*. Поряд з іменами характеризуючими (на зразок *Третяк*, *Зима*, *Пізняк*, *Нелюб*, *Слинько*) дуже популярними в сиву давнину були магичні, або заклинали, імена. Наші пращури свято вірили в магичну силу імені. Вважалося, що ім'я може оберігати дитину від хвороби, смерті, хижого звіра та іншого лиха, збити її щасливою.

У сім'ях, де часто помирали діти, новонародженим давали імена *Продам*, *Куплен*. Даючи дитині ім'я *Продам*, або *Куплен*, мати виконувала спеціальний обряд: за незначну плату вона продавала дитя жінці, у якої діти росли здоровими і не хворіли. Після завершення обряду про-

дажу дитина знову поверталась у свою рідну сім'ю. Ритуал продажу дитини та присвоєння їй імені *Продан, Куплен* повинен був обдурити злих духів, переконати їх, що дитина на ім'я *Продан, Куплен* чужа у цій нещасливій сім'ї. Як відголосок язичества, цей звичай подекуди зберігається в Карпатах і понині [1, 7].

За язическими віруваннями батьки могли забезпечити своїм дітям добре здоров'я та щасливу долю, давши їй навмисно погане ім'я. Наші предки були переконані, що гарним і вродливим буде син на ім'я *Некрас, Некраш*, що добрий апетит і здоров'я дитини забезпечать імена *Неїло, Худко, Худаши, Зав'ялко, Непокій*.

Прийняття християнства докорінно змінило засоби відображення соціального у слов'янському антропоніміконі. Традиційні язическі мотиви номінації, які активно почали витіснятися із сфери власних імен, зберігалися тільки серед прізвиськ. Соціально значущим стає вживання християнських власних імен.

Серед соціальних верств староукраїнського суспільства представники духовенства були, очевидно, першими, хто своїми іменуваннями протиставив себе всім іншим групам населення. Світські особи іменувалися одно-, дво- або трикомпонентними антропонімами, що могли складатися з язических чи адаптованих християнських власних імен, прізвиськ, патронімів. Наприклад: *Станіслав, старець; Михайло Богухваловичь, землянин; пань Івань Васильевичь Семашко* [4, 113]. Духовні особи, як правило, іменували себе тільки канонічними варіантами християнських імен. Наприклад: *отець Іоаннь, священник Богоявлення; отець Іона; Василискъ игумен Дубенский* [4, 114].

Ускладнення соціальної структури суспільства, формування дворянства (шляхти), що спостерігається на українських землях у XIV-XVII ст., привело до того, що навіть ім'я покликано було визначити приналежність його носія до того чи того класу.

В умовах, коли дво- і трикомпонентні моделі іменування особи ще не дістали значного поширення, в офіційних документах як простолюдини, так і дворяни часто іменувались тільки власним іменем. Але при іменуванні представників соціальної верхівки до власного імені, як правило, додавався апелятивний номен типу *пан, князь*. Так, наприклад, у дарчій грамоті Анни Михайлової Сангушкової церкви святого Спаса в Деречині (1501 р.) волинські землевласники та їх підлеглі іменуються одночленими назвами з певними уточненнями, що вказують на соціальне становище названої особи [3, 49].

Утвердження в українській антропонімії XVI-XVII ст., поряд із однослівними, дво- і трислівними антропонімами зумовило повну сти-

лістичну диференціацію їх уживання. Однослівними назвами переважно іменували селян, міщан. Багаточленні антропоніми служили для ідентифікації представників соціальної верхівки. Так, представники дворянського роду Семашків із Волині у документах XV-XVII ст. іменуються тільки багатослівними антропонімами: *Богдан Михайловичь Семашко, Івань Василевичь Семашко*. Водночас в описі Київського замку читаємо: міщани монастирські: *Василь, Гавърило, Хилько, Дацько, Степанъ, Усутко* [3, 50].

Як бачимо, при номінації простолюдинів у ділових документах середньовіччя було важливим ідентифікувати певну особу, а для цього нерідко вистачало одного власного імені або прізвища. Дворянство свідомо іменувалося багатослівними антропонімами, підкреслюючи тим самим давність своїх родів. Однак твердження, за якими однослівними іменуваннями називалися тільки простолюдини, а багатослівними – предствки соціальної верхівки, хоча і містять певну долю істини, все ж не можуть претендувати на абсолютність. Нерідко, через необхідність точно ідентифікувати особу і прості селяни, і ремісники іменувалися багатослівними антропонімами, наприклад: *Алксандер Стефановичь, сафияникъ* [3, 50].

Посилення соціальної нерівності феодального суспільства, остаточне оформлення дворянства як класу вплинуло не тільки на політичне, а й на культурне життя пізньофеодального українського суспільства. Дворяни (шляхта) докладали максимум зусиль, щоб позбутися своїх “хлопських” прізвищ і присвоїти дворянські, якими вважалися родові назви на **-ський, -цький**. Через це в пам’ятках нерідко зустрічаються випадки, коли одна і та сама особа іменується родовою назвою з формантом **-ський (-цький)** або без нього. Причому, за свідченнями дослідників, родовими назвами на **-овський, -евський** мали право іменуватися тільки родовиті шляхтичі. Менш родовиті іменувалися назвами із суфіксом **-ський** [2, 17]. Виділення особливих дворянських іменувань із загальнонародного антропонімікона не було явищем специфічно українським. Це загальноєвропейська універсалія. Так, у Росії право писатися повним іменем по батькові на **-ич, -ович** суворо обмежувалося законом. Указ 1627 р. визначав, що ніхто не може писатися **-овичем**, окрім членів боярської думи. Катерина II наказала осіб перших п’яти класів записувати повним іменем по батькові, осіб від шостого до восьмого – тільки “полуотчеством”, а всіх інших без імені по батькові; але пізніше іменами по батькові було дозволено писатися всім дворянам. У Німеччині, Франції ознаками дворянства стали приіменники, що творили прізвища дворян від назви помістя (нім. – *фон*,

франц. – *де*). Як російські імена по батькові на **-ич**, так і українські та польські родові назви на **-ський**, німецькі та французькі прізвища із частками *фон, де* із загальнонародних перетворилися у дворянські тільки на певному шаблі економічного розвитку феодального суспільства [4, 116]. Спочатку як українські прізвиська та родові назви із суфіксом колективної приналежності **-ський**, так і давні патроніми на **-ич** давалися особам незалежно від соціального походження.

Показовий факт сваволі при іменуванні підданих за часів феодалізму трапився у XVIII ст. 1767 р. Катерина II висилає на Соловки державного діяча *Арсенія Мацієвича*, позбавляючи його при цьому імені та прізвища. Катерина II наказала, щоб надалі *А. Мацієвича* іменували *Андрій Враль* [5, 24].

Перехід до капіталістичного способу виробництва спричинився до перегляду моральних цінностей феодалізму. Давні чвари про те, хто може носити ім'я по батькові, називатися прізвищем на **-ський**, стали анахронізмом. Державні закони утвердили незмінність прізвищ, порядок компонентів в офіційному іменуванні громадян, що значно обмежило можливість варіювання антропонімів за соціально-класовим критерієм.

Проте в народнорозмовній мові, зокрема на території Галичини, в XIX – на початку XX ст. спостерігається поділ антропонімів на “хлопські”, “сільські” та “панські”, “міщанські”. Так, відомий український співак *Олександр Мишуга* в автобіографії згадує: “...найбільше здібностей... мав середній брат *Ясько*, себто по-нашому *Іван* (але у Виткові міщани встидалися себе так називати). Мене ж звали *Александрунь*” [6, 12].

Соціально-класове розшарування українського суспільства відображає художня антропонімія кінця XIX – початку XX ст. У п'єсі І. Франка “Послідній крейцар” головні герої (аристократи-українці) називають себе, як правило, французькими іменами-відповідниками: “Я, *Сімон Андре*, а властиво *Семен Андрушко*, укінчений правник...” Інший цікавий приклад соціально детермінованого уживання власного імені знаходимо у Франковому оповіданні “Сойчине крило”: “Тямиш, як я з руського *Хоми* перехрестила тебе на італійського *Томассо*, а сього здрібнила на *Томассіно*, а сього вкоротила на *Массіно*” [1, 8].

Отже, порівнюючи соціально-класове варіювання антропонімів періоду феодалізму та капіталізму, не важко помітити, що засобами антропонімії могли передаватися протиставлення “дворянин – недворянин” чи “багата людина – бідна людина”. Простолюдини в основному іменувалися традиційними народнорозмовними варіантами антропо-

німів, тоді як представники соціальної верхівки, як правило, надавали перевагу іншомовним антропонімам.

На початку ХХ ст. серед робітників, а особливо у середовищі пролеткультівців, виникали нові “революційні” власні імена. Такі пролетарські варіанти власних імен не лише протиставляли старим, але ними прагнули виразити вищу революційність робітників порівняно із селянством, яке вважалося консервативним. Нововиниклі власні імена характеризували нову епоху, революційну ідеологію (*Електрифікація, Іскра, Революція* тощо). Однак такі новотвори не витримали перевірки часом.

У наш час на території України соціальна диференціація українського антропонімікона зводиться до певних відмінностей у наборі власних імен, що функціонують у місті і в селі. Серед міського населення засвоїлися і нині активно функціонують запозичені із західноєвропейських мов імена типу *Альберт, Арнольд, Артур, Віолетта, Жанна, Елеонора*, які в селах нерідко сприймаються як міські. Іменник села консервативніший. Тут частіше вживаються традиційні імена на зразок *Іван, Михайло, Микола, Ганна, Марія*, які для міста стали рідковживаними. Разом з тим, останнім часом багато “міських” варіантів власних імен уже активно функціонують в іменнику сучасного села, зокрема серед молоді, а в місто активно повертаються імена *Максим, Остап, Анастасія, Дарина, Катерина*. Чітко розподілити варіанти власних імен на сільські та міські нині дуже важко. Залежність антропонімії від життя суспільства складна і багатоступенева. Одні антропоніми виникають як реакція на зміни в суспільстві, інші ж відбивають суспільні зміни не відразу і не безпосередньо.

Грамотно написати особове власне ім'я, прізвище та ім'я по батькові – обов'язок кожного. Проте у мовній практиці часто трапляються прикрі помилки, причому такі помилки нерідко зафіксовані у державних документах – у свідоцтвах про народження, паспортах тощо.

Щодо правопису власних імен, то слід пам'ятати, що, наприклад, в українській мові, на відміну від російської, подвоєння приголосних в іменах людей трапляються рідко. Слід порівняти: по-українськи: *Інокентій, Іполит, Кирило, Сава, Пилип, Агрипина*, а по-російськи: *Иннокентий, Ипполит, Кирилл, Савва, Филипп, Агрипина* тощо [7, 288]. І навіть якщо в деяких повних іменах іншомовного походження приголосні подвоюються, то школярі мають знати, що у деяких здрібно-пестливих їх варіантах подвоєння може бути відсутнім, наприклад: *Алла – Аллонька, Аллочка, Аллуся*, але й *Ала, Аля* [7, 118]; *Белла – Беллонька, Беллочка, Беллуся*, але і *Бела, Белонька, Белочка, Белка* [7, 122]; *Елла – Еллонька, Еллочка*, але й *Ела, Еля* [7, 135]; *Жанна – Жанночка, Жаннуся*,

але і *Жана, Жанонька, Жаночка, Жануся* [7, 140]; *Інна – Іннонька, Інnochка, Іннуся, Іннусенька, Іннусечка*, але й *Іна, Інуся, Інуська, Інця* [7, 143]. Те саме спостерігаємо і в давно засвоєних іменах: *Ганна – Ганнонька, Ганночка, Ганнуся, Ганнусенька, Ганнусечка, Ганнуська, Ганнуля, Ганнунелька, Ганнулечка, Ганнулька, Ганнуня, Ганнуненька, Ганнунечка, Ганнунейка, Ганнушка*, але і *Ганка, Ганя, Ганька, Гануся, Гануська, Ганулька* [7, 128]; *Іванна – Іваннонька, Іванночка*, але й *Іванка, Іванця* [7, 142]; *Ілля – Іллюша, Іллюшка*, але й *Ілаш, Ілашко* [7, 64].

Слід запам'ятати й те, що в українській мові, на відміну від російської, в іменах після м'яких приголосних перед йотованими м'який знак не пишеться, наприклад, по-українськи *Омельян, Уляна, Тетяна*, а поросійськи *Емельян, Ульяна, Татьяна*.

Часто трапляються помилки і при написанні імен *В'ячеслав* та *Святослав*. За правилами української мови в імені *В'ячеслав* апостроф пишемо (після губного в – перед я), а в імені *Святослав* не пишемо, бо перед губним звуком в є приголосний звук с, який належить до кореня.

Варто зосередити увагу на тому, що, наприклад, ім'я *Лев* при відмінюванні має паралельні форми: *Лева, Левові* і *Льва, Львові*; кінцеві приголосні основи г, к, х в іменах – іменниках першої відміни в давальному та місцевому відмінках перед закінченням -і змінюються на з, ц, с: *Інга – Інзі, Ольга – Ользі, Ївга – Ївзі, Одарка – Одарці, Палажка – Палажці, Домаха – Домасі, Солоха – Солосі, Явдоха – Явдосі*.

В іменах типу *Одарка, Параска* в родовому відмінку множини в кінці основи між приголосними з'являється звук о: *Одарок, Парасок*.

В іменах типу *Антін, Прокіп, Нестір, Ничипір, Сидір, Федір, Тиміш* і пишеться тільки в називному відмінку, а в непрямих відмінках – о (*Антонна, Прокопа, Нестора, Ничипора, Сидора, Федора, Тимоша*).

Імена, що в називному відмінку закінчуються на -р, у родовому відмінку твердої групи мають закінчення -а: *Віктор – Віктора, Лавр – Лавра, Макар – Макара, Світозар – Світозара*, імена м'якої групи мають закінчення -я: *Ігор – Ігоря, Кесар – Кесаря, Лазар – Лазаря, Цезар – Цезаря*.

У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, закінчення кличного відмінка набуває і загальна назва, і власне ім'я: *brate Іване, друже Дмитре, сесторо Оксано*.

Щодо особливостей творення та відмінювання імен по батькові, то відомо, що в чоловічих іменах по батькові пишеться суфікс -ович (-ьович, -йович): *Іванович, Васильович, Анатолійович*, а в жіночих іменах по батькові перед суфіксом -н(а) завжди пишеться -ів (-ів): *Іванівна, Василівна, Анатоліївна* [9, 170]. Не можна за зразком чоловічих імен по батькові писати *Оксана Васильовна (Миколайовна, Юрійовна та ін.)*.

Не можна писати й говорити *Ганни Петрівної* (слід уживати “Контрольна робота *Шевчук Ганни Петрівни*”, а не “Контрольна робота *Шевчук Ганни Петрівної*”), *Ганні Петрівній* (треба вживати “Залишу зошит *Ганні Петрівні*”, а не “Залишу зошит *Ганні Петрівній*”).

Слід пам’ятати також, що імена по батькові при чоловічих іменах завжди мають в орудному відмінку закінчення -ем (а не -ом): “Зустрівся з *Олександром Андрійовичем* і з *Олегом Карповичем*”, а не “Зустрівся з *Олександром Андрійовичом* і з *Олегом Карповичом*”.

У звертаннях, що складаються з двох власних назв – імені та імені по батькові, – обидва слова вживаються у кличному відмінку: *Сергію Петровичу*, *Галино Степанівно*. На можна писати й говорити: *Сергій Петровичу* або *Сергію Петрович*, *Галина Степанівно* або *Галино Стапанівна*.

Коли в тексті трапляються поряд загальна назва, прізвище, ім’я та ім’я по батькові чоловічого роду, слід уникати одноманітних відмінкових закінчень і вживати паралельно закінчення -ові, -еві (-еві) та -у, -ю: *директорові Тарасу Самійловичу Бондаренкові; викладачеві Семену Яковичу Півторакові*.

Отже, лише глибокий аналіз типових помилок, що трапляються в писемному та усному мовленні, допоможе уникнути їх.

1. Белей Л. До питання про християнізацію іменника українців // Наукові записки. – Випуск 37. – Кіровоград: КДПУ, 2001. – С. 5-8.

2. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. – Ужгород: УДУ, 2002. – 175 с.

3. Белей Л. Про соціальне в українській антропонімії // Мовознавство. – № 5. – С. 49-51.

4. Гумецька Л. Л. Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська історична та діалектна лексика. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 113-116.

5. Демчук М. О. Слов’янські автохтонні особові власні імена українців XIV–XVII ст. – К.: Наукова думка, 1988. – 254 с.

6. Керста Р. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К., 1984. – 152 с.

7. Скрипник Л. Т., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. – К.: Наукова думка, 1996. – 332 с.

8. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.

9. Як писати прізвища? // Культура української мови: Довідник. – К.: Либідь, 1990. – С. 169-190.

The article deals with personal proper names ukrainian, analyzed typical mistakes in their use, listed on ways to prevent and eliminate such errors.

Key words: *personal proper names, apelyatyv, autochthonous slavistic proper names.*